

A KOMPLEX MŰVÉSZETI NEVELÉS EGY LEHETSÉGES MODELLJE PEDAGÓGUS HALLGATÓK KÖRÉBEN A POSSIBLE MODEL FOR COMPLEX ART EDUCATION AMONG TEACHER TRAINING STUDENTS

József RÉVÉSZ⁸ – Zsuzsanna SZILVA⁹

ABSTRACT

The aim of our research is to provide insight into the preparations for a pedagogical experiment focusing on the relationship between music and free movement, with the ultimate goal of promoting acceptance and understanding. The participants in the pilot study are preschool teachers and special education students who are studying the problems of disabled people within the framework of a specific complex artistic performance as part of the "Music Therapy" course.

The task for participants in the project is: How do I show a deaf person what music is? In addition to exploring the possibilities for helping, we assume that the participating students' personal acceptance, commitment to the topic, and sensitivity will also develop.

KEYWORDS

music, free movement, performance, sensitization

BEVEZETŐ

A tanulmány célja egy több kurzuson átívelő pedagógiai kísérlet sorozatnak a bemutatása, melynek fókuszában a zene és a szabad mozgás kapcsolata áll, végső célja pedig az elfogadás és a megértés elősegítése. A pilot kutatás résztvevői a Soproni Egyetem, Benedek Elek Pedagógiai Karának óvodapedagógus és gyógypedagógus hallgatói, akik a „Zeneterápia” kurzus hallgatói keretében a sérült személyek problémáinak megértését tanulmányozzák egy konkrét komplex művészeti performansz keretein belül.

A kurzusok során a hallgatók különböző, egymástól eltérő feladatokat kaptak, közös pont minden esetben a zene és a mozgásművészet összekapcsolása volt. A projektek során a hallgatók elméleti és gyakorlati segítséget is kaptak, de a feladatokat egymással együttműködve, önállóan kellett megoldaniuk. A kutatás kiindulópontját Gardner többszörös intelligencia modellje adta, melynek megfogalmazásakor a zene, mint a képességfejlesztés egyik kiemelkedő területe jelent meg (Gardner, 1993). Ugyanakkor fontosnak véljük, hogy a kutatás rávilágítson a transzferhatás elméleti és gyakorlati oldalára is. A zene olyan tartalmak potenciális forrása lehet, melyek fejlesztő hatással bírnak kognitív funkciók esetében is (Révész, Révészné & Vida, 2022). Kokas Klára kimutatta, hogy a zenei nevelés, kiváltképp, ha

⁸ Révész József, Soproni Egyetem, Benedek Elek Pedagógiai Kar, Művészeti és Sporttudományi Intézet, revesz.jozsef@uni-sopron.hu

⁹ Szilva Zsuzsanna, Soproni Egyetem, Benedek Elek Pedagógiai Kar, Művészeti és Sporttudományi Intézet, szilvazsuzsanna@uni-sopron.hu

a megfelelő pedagógiai módszerek segítségével közvetítjük, transzferhatást vált ki több nem zenei képességre is, fejlesztve az alapkompétenciákat, továbbá lehetőséget nyújt az alkotó cselekvésre, mint a kreativitás megélésére (Kokas, 1972). Ugyanakkor az sem elhanyagolandó, hogy a zene terápiás hatása megjelenik a primer prevenció jegyében is (Tóth-Bakos & Csehiová, 2023).

A vizsgálódás során kísérlet történik arra, hogy az eredmények igazolását egy performanszkutatás elemeivel gazdagítsuk, arra keresve a választ, hogy az eredeti zenemű érzelmi mondanivalója megjelenik-e a létrejött mozgás-performanszban is. Tehát a zenei nyelvezet konvertálódott-e a mozgásművészet nyelvezetére is és a résztvevők milyen mozgással, esetleg vizualitással összekötött művészi közlésformára találnak rá. Eredményeink alapján elmondható, hogy a művészeti fejlesztés, a zene-mozgás élményen alapuló, az egyéni és csoportos projektmunka eredményes eszköze lehet a művészeti oktatásnak. Amikor zenét hallgatunk, a befogadás során a hallási információkat dolgozzuk fel. Ezek az agyi területeken fizikai hatásokat eredményez, mely során a zenei érzékelés tudatossá válik. Ennek eredményeképpen ezek a struktúrák részt vesznek az érzelmi folyamatokban, az érzékszervi információk értékelésében és az érzelmi folyamatok irányításában (Koelsch 2005). A közös zenélés elősegíti a kooperatív készségek fejlődését, melyek fontos szerepet játszanak a szociális kompetenciák kialakításában, fejlődésében (Kirchner & Tomasello, 2010). Bastian megállapította, hogy az aktív zenélés jelentősen elősegíti az intellektuális fejlődést (Bastian, 1997).

SZAKIRODALMI ÁTTEKINTÉS

A kísérlet sorozat elméleti alapját a kreativitás és a zene kapcsolatának elemzése, az összefüggések megvilágítása adta, elsősorban a zene-kreativitás-érzelmek hármasságában. Mivel a résztvevők pedagógia szakos hallgatók voltak, nem hagyhattuk figyelmen kívül a vizsgált terület zenepedagógiai vonatkozásait sem, hiszen vélekedésünk szerint első és legfontosabb célunk és feladatunk a zene „értő szeretetének” a megtanítása, hogy a zenét és tágabb értelemben a művészetet természetes közegként éljék meg a gyermekek, mert csak így válhatnak kiegyensúlyozott, egészséges idegrendszerű és lelkiéletű felnőttekké, magasfokú kreativitással, fejlett értelmi és érzelmi intelligenciával. De mitől lesz valaki kreatív személyiség? A kreativitás nagyon összetett eseménysor az agyban, mely jellegzetes képességeket, viselkedést mutat (Gyarmathy, 2011). A kognitív területeket kutató tudósok nagyon sokáig a kreativitás és az intelligencia kapcsolatára koncentrálták kutatásaikat. Való igaz, hogy a kreativitás függ egyfajta intelligenciától is, a kettő azonban nem fedi egymást teljes mértékben. „Bármely módszerrel mérjük a kreativitást, az eredmény mindig független az intelligenciatesztekkal mért értelmi intelligenciától” (Zétényi, 2010, 234. old). Ugyanakkor, ha a témát leszűkítve a zenei kreativitást vizsgáljuk, fontos megemlíteni, hogy zene, mint információhordozó, nem bír olyan rögzített jelentéstani rendszerrel, mint a beszéd, ugyanakkor jelentést hordoz más rendszerek, a memória, az érzelmek számára (Peretz-Zatorre, 2005). A muzikalitás ugyanúgy, mint a beszéd, tanult képesség. A hajlam, a tehetség örökölhető, nyilvánvalóan nagyon sokat számít a szociális közeg is. A zenei hangok észlelése, érzékelése és megkülönböztetése egy olyan agyi folyamat, melynek során a fizikai jel, rezgés, a hang az agy számára feldolgozható jellé alakul, majd észleléskor ezekhez a mintázatokhoz környezeti ingereket, eseményeket rendelünk, így az észlelés olyan gondolkodáshoz kötött folyamat, melynek alapja az érzékelés (Csépe, Györi & Ragó, 2007). A hangokat azonban nem különálló fizikai síkon értelmezzük, hanem egységes egészként. „Tehát a zenei percepció magában foglalja az akusztikus jel analízisét, a hangközviszonyok és a zene szintaktikai és szemantikai

feldolgozását, valamint a zene által kiváltott (pre)motoros tevékenységeket (Koelsch, 2014, 110. old).” Továbbá a zenei percepció hat az érzelmekre, aktiválva többek közt a vegetatív idegrendszert, a hormon- és az idegrendszert. A zenei észlelés alapját az akusztikus információ dekódolása képezi (Koelsch, 2014). Koelsch (2005) annak a véleményének ad hangot, hogy a zene az ember sajátja, csak ember komponál, tanul hangszereken játszani, muzsikál csoportosan. Ugyanakkor ez a közös zenélés az agy számára rendkívül leterhelő, hiszen az ismert kognitív folyamatok mindegyike részt vesz a folyamatban. Szükség van érzékelésre, cselekvésre, tanulásra, emlékezésre, társas megismerésre (Koelsch, 2005).

A KÍSÉRLET MENETE

A pedagógiai munka több megelőző vizsgálódás eredményeiből merített pedagógus hallgatók körében, szabadon választott kurzusok keretében. Minden esetben egy adott projektfeladatot kellett a résztvevőknek megoldani, melynek indikátora egy, a kutatás vezetője által kiválasztott klasszikus zenemű volt. Ennek feldolgozása és internalizálása egyéni és csoportos módon történt. Ennek pszichológiai alapja Csíkszentmihályi kreativitás elmélete, melynek értelmében megelőző tudás nélkül nincs kreativitás (Csíkszentmihályi, 2014). Elvárás volt részünkről, hogy a hallgatók saját kreativitásukat használják a feladat megoldásához. Egy kreatív ötlet sokfajta forrásból származhat, de a rendszerszemléleten belül, a kreatív folyamat kezdeteként szükséges a már említett megelőző tudás, azaz a megváltoztatni vagy átalakítani kívánt tartomány kereteinek, ismeretanyagának az előzetes elsajátítása. Az ebből kiinduló kreatív gondolat innovációként jelenik meg, de a kreativitás a teljes folyamatban jelen van (Farr & Tran, 2008). Ennek értelmében az adott zeneművet egyrészt többféle formában dolgoztuk fel, formatani elemzésnek vetettük alá, de a muzsikát érzelmi nyelvként értelmezve a hangulatok, érzelmi mondanivalók okait is igyekeztünk feltárni a foglalkozások során. Ezzel párhuzamosan a mozgás fejlesztése is hangsúlyt kapott. A hallgatók megismerkedtek a főbb térformákkal, párhuzamos és tükrözművekkel, térkihasználással, egyéni és közös mozgásformákkal, melyek segítségével kifejező eszköztárak gazdagodott.

Az első pilot kutatás 2023 őszén történt. A hallgatók feladata, az előzőekben már ismertetett előkészítő foglalkozások után, egy általunk meghatározott zenemű feldolgozása volt. A választott zenemű: Francois Couperin: Les Barricades Mystérieuses. A résztvevők egy megteremtett pedagógiai környezetben alkalmat kaptak arra, hogy a meghatározott zeneművet feldolgozzák. Ennek számos formáját alkalmaztunk. Először csak egy kifejezést, gondolatot vártunk el, ami a hallott zeneművel volt kapcsolatban. Ezt követte egyéni és csoportos történetalkotás. Ilyen módon, a zene érzelmi/gondolati tartalma egyértelművé és személyessé, szubjektívvá vált. A következő lépés a zene strukturális megismerése volt, 8 ütemes szerkezet, rondóforma. Ezt azért tartottuk fontosnak, mivel egy csoportos mozgás-performansz koreográfiája és annak bemutatása volt a feladat. Az elkészült alkotást film formájában rögzítettük későbbi elemzés céljából. A kutatás következő fázisa 2024 tavaszára esett. A feladat hasonló volt, a kiválasztott zenemű: G. F. Händel: G-Dúr Suite, Chaconne, Téma, variáció 1,2,3,4,8,10,11,12,62. Jellegzetességek: 8 ütemes periodika a tételek eltérőek hangulatban, tempójukban, szólameloszlásban. Feladat volt a zenei jellegzetességek megfigyelése, verbális feldolgozása, a zenei hangulatok mozgásba való átültetése, végül egy közös produkció megalkotása. Kutatói kérdésként fogalmazódott meg bennünk az, hogy a zenemű csoportos feldolgozása milyen szempontok szerint történt? A csoport tagjai a zenei nyelvezet mely részeit tudták azonosítani és a művészeti ágazatok összekapcsolása milyen lehetőséget nyújtott a fogyatékkal élők számára a zenemű megértésében? Vajon a zene-szabad mozgás közös

performansz létrejöttekor a résztvevők milyen módon tudtak együttműködni? Megfigyelhető volt-e a csoportkohézió? A zenemű sajátosságai (hangulat, színek, ritmikai jellegzetességek, dallamvezetés) megjelentek-e a koreográfiában?

A vizsgálódás következő, lezáró állomása ismét egy előre megállapított zenemű feldolgozása volt, melyre 2025 őszi félévben került sor. Kényelmi mintavétellel 10 főt vontunk be a kutatásba. Az előzmény több részfeladat megoldásából állt, hiszen célunk volt a kreatív zenei nyelv minél alaposabb elsajátítása.

Az előkészítő fázis részei:

Zenés gimnasztika gyakorlatok, a jobb-bal, térérzet, irányok, mozgáskoordináció érzékeltetése. Ritmizált gyakorlatok, élő zenére épülő improvizációs gyakorlatok, egyéni-páros, illetve csoportos mozgás performanszok.

Kreatív mozgás gyakorlatok, érzelmek kifejezése kézjelekkel, testbeszéddel, mozgással.

A kutatás menete: Kiválasztott zenemű: Johann Sebastian Bach: G-Dúr Suite, Preludium BWV 1007.

A feldolgozás menete:

Zenemű internalizálás, a jellegzetességek megfigyelése

Verbális feldolgozás

A zenei hangulatok mozgásba való átültetése

Közös „produkció” megalkotása

Írásbeli kikérdezés, az eredmények rögzítése, tartalomelemzés

Az írásbeli kikérdezés kulcsfogalmai, kérdései:

Az előkészítő fázisban megszerzett tudásra mennyiben tudtak támaszkodni?

Mennyire kellett kilépni a saját komfortzónájából? Ez okozott-e problémát?

Tapasztalható volt-e tagok közötti együttműködés, a csoportkohézió?

Tapasztalatait fel tudja használni saját pedagógiai gyakorlatában? Ha igen, milyen módon?

Az írásbeli kikérdezésre adott válaszok alapján elmondható, hogy a résztvevők egyértelműen pozitívan éltek meg a projektet.

Az előkészítő fázisban megszerzett tudásra mennyiben tudtak támaszkodni?

Segített: 9, Nem segített: 1

Arra a kérdésre, hogy miben volt segítségükre az előkészítő fázis, a legjellemzőbb válaszok:

Ötletelésben és a gátlások feloldásában

Látens módon, a tanult konkrét játékokon, feladatokon keresztül

Az improvizációs kreatív feladatok segítségével

Mennyire kellett kilépni a saját komfortzónájából? Ez okozott-e problémát?

A válaszadók mindegyike kiemelte, hogy igenis, a feladat végrehajtásához ki kellett lépni a komfortzónából. Ugyanakkor a válaszok során jelentősen megmutatkozott az egyéni különbség előképzettségben, habitusban, éppen ezért jelentős differenciálásra volt szükség, melyben a segítségünkre voltak az előkészítő rész során tapasztaltak, beszélgetés során a zenei és a mozgás előképzettség felmérése.

Tapasztalható volt-e tagok közötti együttműködés, a csoportkohézió?

Igen: 9, Nem: 1

Ezt a kérdést, illetve a rá adott válaszokat nagyon fontosnak tartottuk, több okból. Egyrészt olyan hallgatók voltak együtt, akik még ezt megelőzően nem dolgoztak együtt. Másrészt többnyire nem rendelkeztek zenei, illetve mozgásművészeti előképzettséggel. Harmadrészt egyöntetűen kifejezték, hogy egy zenei-művészeti feladat közös megoldása kívül esik a komfortzónájukon.

„Igen, először együtt voltunk tanácstalanok, viccet félretéve erős kohézió volt, ami ráerősített a spontaneitásra is.”

„Igen, ugyanis amint valaki felszólalt ötleteivel, máris jelentkeztek a többiek is a saját gondolataikkal. Meghallgattuk egymást!”

Tapasztalatait fel tudja használni saját pedagógiai gyakorlatában? Ha igen, milyen módon?

A foglalkozások, fejlesztések során az ellazításra, felszabadításra

Motivációs eszközként

Műsorok, kreatív alkotások, iskolai műsorok létrehozásában

Hangulat megteremtésében

„Leginkább egy csapatépítés, vagy lelki gyakorlat elemeként, ahol eleve fontos elcsendesedni, befelé és a társak felé is figyelni.

KÖVETKEZTETÉS ÉS ÖSSZEFOGLALÁS

A vizsgálódás igen sajátos mintázatokat adott ki. Fontos tapasztalat, hogy a résztvevők, jelen esetben pedagógia szakos hallgatók, a zenei nyelvezetet egyértelműen érzelmi oldalról közelítették meg és a muzsikát először történetként dolgozták fel. Meglepő volt az, hogy a kezdeti „tanácstalanság” után az egyéni és a csoportos kreativitás viszonylag gyorsan teret kapott, így performansz váza az első alkalommal körvonalazódott. Lelkesek voltak, a szokatlan feladatot hamar a magukévá tették. Mivel komfortzónájukból ki kellett lépniük, először a téma iránt nyitottabb személyiségek irányítottak, de fokozatosan bekapcsolódott mindenki a tevékenységbe ötletekkel, felvetésekkel, konkrét mozgásformákkal, térformákkal, képekkel, hangulatok megjelenítésével.

Mi lenne tehát a feladatunk? Véleményünk szerint - melyet a kutatás során kapott adatok és a vonatkozó szakirodalmak is alátámasztanak, - a magyar ének-zenei oktatásnak van egy nagyon jó alapja, a paradigmaként elfogadható Kodály módszer. Ugyanakkor azt is gondoljuk, hogy szükséges egyfajta szemléletváltás az óvodai ének-zenei nevelésben és a felsőoktatás gyakorlatában is. Nem módszerbéli, hanem gondolkozásmódbéli váltásra gondolunk. Kodály gondolata, hogy a zeneoktatás feladata az lenne, hogy „gyönyörűség” legyen a tanulás és nem „gyötrelm” (Kodály, 1974). Tehát a kiindulási pont az élményekre alapuló oktatás és nem az a nagymértékben tapasztalható gyakorlat, hogy a nevelés színvonalának alapja az ismeretek mennyiségi átadása. Valóban nagy szükség van arra, hogy a leendő pedagógusok megfelelő és értékelhető zenei ismeretekkel rendelkezzenek, hiszen a szükséges módszertani alapok csak ennek meglétét követően építhetők fel. Ezért az alapozó kurzusok kihagyhatatlanok az oktatás során, ez azonban sok időt vesz el, minimum két félév erre „rámegy”. Ugyanakkor azok a hallgatók, akik már ezen tudás birtokában kezdik meg tanulmányaikat, sokkal nagyobb ütemben tudnának haladni. Ezért már a képzés bemeneténél felmerül a differenciálás kérdése, ki kellene választani azokat a hallgatókat, akik zeneileg magasabb tudásszinttel rendelkeznek, és részükre vagy zenei specializáció formájában egy magasabb elvárásokat támasztó képzési formában gondolkodni, vagy ösztönözni őket arra, hogy képességeiket olyan szabadon választható kurzusokon fejlesszék, melyek magasabb szintű tudásukra építenek. Másik fontos elem véleményünk szerint a klasszikus – vagy nevezhetjük így: komolyzene. A népzene tagadhatatlanul rendkívül fontos része az egyetemes zenei kultúrának, de csak egy bizonyos tartományát fedi le a teljes egésznek. Ha azzal a gondolkodással kezdjük el és gyakoroljuk az ének-zenei nevelést, hogy csak és kizárólag a népzene és a gyermekdal, valamint a hozzájuk gyakran szervesen tartozó körjátékok alkalmasak az óvodai nevelésre, akkor az egyetemes zenei kultúra nagy részétől elzárjuk a gyermekeket.

Természetesen ez felveti a zene közvetítésének gyakorlati módját is. Nyilvánvaló, hogy az élő zene hallgatása közvetlenebb hatást vált ki. Az élményt erősítheti az

előadóval/óvodapedagógussal való közvetlen kapcsolat és az azonnali visszajelzés lehetősége. Kodály úgy fogalmazott, hogy a gyermeknek a legjobb is csak éppen elég jó (Kodály, 1958). Ennek értelmében, ebben a gondolatmenetben rendkívül fontos a minőség kérdése! Az internet lehetőséget nyújt számunkra, hogy az egyetemes zenetörténet legértékesebb művei, az elmúlt évtizedek legjobb, legmagasabb minőséget nyújtó zeneművészeinek felvételei elérhetőek legyenek számunkra. Ennek segítségével olyan eszköz kerül a kezünkbe egy további fejlesztési lehetőség esetében, melyről a zenei nevelés során jóval kevesebb szó esik, és ez pedig az ízlés fejlesztésének a kérdése. Természetes gondolat számunkra, hogy ugyan a család az első szocializációs közeg, de az óvoda, az iskola és az pedagógusok szerepe a mintanyújtásban legalább olyan fontos. Tehát ebben az esetben is lényeges elem a pedagógus értékítélő, értékteremtő és értékközvetítő szerepe. Az esztétikum, az ízlés közvetítésében az óvodapedagógus saját esztétikai értékrendje tükröződik. Ezért kiemelten fontosnak tartjuk, hogy az óvodapedagógusok alapos és értékelő zenei tudással, zeneirodalmi ismeretekkel rendelkezzenek, hogy az óvodai munka során a megfelelő és odaillő magas művészeti és esztétikai értékű zeneműveket és előadókat ki tudják választani. Alapként tekintünk ebben az esetben a fejlett zenei ízlésre. Az alapján keressünk zenét, ami tetszik nekünk, ami számunkra igazán fontos. Azt, amit át akarunk adni a gyerekeknek. Ez akkor működik, ha megfelelő bizalmi kapcsolat van a pedagógus és a gyermek között, hiszen ebben az esetben egyrészt jól ismerjük az adott gyermeket, tudjuk, hogy mire fogékony, másrészt a kapcsolat révén egy hullámhosszon vagyunk a gyerekekkel, így elfogadja tőlünk, amit neki mutatunk. Ugyanakkor hiába rendelkezünk fejlett zenei ízléssel, hiába vagyunk tisztában a zenei nyelvezettel, ha azt nem tudjuk az adott korosztályhoz igazítani. Szükséges tehát egy módszertani eszköztár és a különböző megközelítések kreatív alkalmazása, beépítve a mindennapi óvodai és iskolai életbe. Tehát a képzési modell a minőség – ízlés – átfogó módszertani eszköztár – kreatív megközelítés egységében képzelhető el.

BEFEJEZÉS

Ismert közhely, hogy mindenki tehetséges valamiben, de mindenki másban tehetséges. Ezért egy továbbképzés esetében is felmerül a differenciálás fontossága. Természetesen vannak pedagógiai alapelvek, a művészet megközelítésének is vannak alapszabályai, de ezen túlmenően jobban lehetne építeni az adott hallgató egyéni képességeire, tudására. Ezt nagymértékben elősegítené az ellenőrzési és értékelési formák újragondolása. A kurzuslezárást követő számonkérések során gyakrabban alkalmazhatnánk portfóliókészítést. Ezt kiegészíthetné olyan hallgatói önálló munka, melyben egy-egy projekt keretében egy adott tematikus művészeti-pedagógiai feladatot önállóan megterveznek, dokumentálnak, bemutatnak és értékelnek. Ebben az oktató csak tanácsadó, facilitátor szerepet töltene be. Lehetséges feladat például egy zenemű személyre szabott kiválasztása, melyet a hallgató feladatként kap kreatív, projektmunkával való feldolgozásra, ahol a komplex művészeti nevelés szellemében azt a lehető legkülönbözőbb módon dolgozzák fel, és teszik érthetővé és élvezhetővé a megadott korosztály számára.

FELHASZNÁLT IRODALOM

- Avers, K. E. (eds.). *Multi-Level Issues in Creativity and Innovation (Research in Multi-Level Issues, Vol. 7)*, Emerald Group Publishing Limited, Bingley, pp. 377-392
- Bastian, H. G. (1997). *Beenflusst intensive Musikerziehung die Entwicklung von Kinder. Musikforum 86*, Schott Verlag
- Csépe, V., Györi, M., Ragó, A. (2007) . *Általános pszichológia 1–3. : 1. Észlelés és figyelem.*

Osiris Kiadó. Budapest

Csikszentmihályi, M. (2014) *Kreativitás*. Akadémiai kiadó. Budapest

Farr, J. L., Tran, V. (2008) *Linking Innovation and Creativity with Human Resources Strategies and Practices: a matter of fit or flexibility?* In: Mumford, M. D., Hunter, S. T., Bedell

Gardner, Howard (1993). *Frames of Mind: The theory of multiple intelligences*, New York Basic Books

Gyarmathy, É. (2011). Kreativitás és beilleszkedési zavarok. In: München Á. (szerk): *A kreativitás több szempontú vizsgálata*. Debreceni Egyetem, Didakt Kiadó. Debrecen (13-45 pp.)

Kirchner, S., Tomasello, M. (2010). Joint music making promotes prosocial behavior in 4 year old children. *Evolution and Human Behavior*, 31, pp. 354–364

<https://doi.org/10.1016/j.evolhumbehav.2010.04.004>

Kodály, Z. (1958) *Zene az óvodában*. Zeneműkiadó, Budapest

Kodály, Z. (1974) *Visszatekintés I-II. : Összegyűjtött írások, beszédek, nyilatkozatok*. Zeneműkiadó, Budapest

Koelsch, S. (2005). *Ein neurokognitives Modell der Musikperzeption*. In: Musiktherapeutische Umschau 26,4 Vandenhoeck & Ruprecht.

Koelsch, S. (2014) Music processing in the brain. In: Jaeger, D., Jung, R. (eds.): *Encyclopedia of Computational Neuroscience*. Springer, 1–34 pp.

https://doi.org/10.1007/978-1-4614-7320-6_104-1

Kokas, K. (1972) *Képességfejlesztés zenei neveléssel*. Zeneműkiadó, Budapest

Peretz, I., Zatorre, R. J. (2005). Brain organization for music processing. *Annual Review of Psychology* 56., pp. 89–114. <https://doi.org/10.1146/annurev.psych.56.091103.070225>

Révész, J., Révészné Pálfi, K., Vida G. (2022). *Az implicit tanulás faktorai a zenehallgatás során. Potenciális fejlesztési transzferek*. In: *Gyermekevelés: Online tudományos folyóirat* 10. 2022/4 77-88

Tóth-Bakos, A., Csehiová, A. (2023). *Zene az inklúzió jegyében. Alternatív zenepedagógiai és zeneterápiás irányzatok a komplex fejlesztés és a befogadó nevelés jegyében*. Komárno: Selye János Egyetem, 2023. ISBN 978-80-8122-482-9

Zétényi, T. (2010). A kreativitás pszichometriája és a gondolkodás. *Magyar Pszichológiai Szemle*, 65 (2), pp. 233–242 <https://doi.org/10.1556/mpszle.65.2010.2.5>